

ST.BAVO IN WEST-BRABANT

Enkele jaren geleden heeft Prof.Dr.K.C.Peeters een artikel gepubliceerd in het tijdschrift „Volkskunde” over St.Bavo in het volksleven.¹⁾

In België zijn 26 kerken aan deze heilige toegewijd en hij kan daar terecht een volksheilige genoemd worden. In Nederland mogen wij hem deze titel zeker niet geven, ook al zijn hem in Haarlem twee kerken gewijd en zijn er verder in ons land nog tien St.Bavo-kerken nl. te Angeren, Groede, Harmelen, Heemstede, Nuth, Oude-Ade, Raamsdonk, Rijsbergen, Schoten en Ursem.

St.Bavo, die eigenlijk Aldowinus heette, werd uit een adellijke familie in Haspengouw geboren en stierf op 1 oktober in het midden van de 7e eeuw. Hij was gehuwd met een dochter van graaf Adilio en had een dochter Agletrudis, ook wel Adeltrudis genoemd, ook als heilige vereerd. Na de dood van zijn echtgenote kwam hij in aanraking met St.Amandus met wie hij veel samenwerkte op diens apostolische tochten. Hij schonk zijn goederen weg en vestigde zich later in een abdij, door St.Amandus gesticht; deze abdij werd naderhand de bekende St.Baafsabdij van Gent.²⁾

J.W.A.Gommers begon in de Sinte-Geertruydsbronnen van 1938 een serie artikelen over de oorsprong van Rijsbergen en de stichting van de eerste christenkapel aldaar.³⁾ Hij gaat hier uit van het zekere feit dat St.Bavo zelf de „eerste Heer” van Rijsbergen zou zijn geweest, en dat St.Amandus er rond het jaar 650 de eerste kapel gesticht zou hebben.

Deze bewering steunt op de oorkonde van 965 die Gramaye weergeeft in zijn Antiquitates. Het zou een oorkonde zijn van keizer Otto I, waarin de

¹⁰⁾ Het is een bronzen dupondius van keizer Verus (161- 169); vgl. Seaby nr. 1454. Voorzijde: IMP.CAES.LAUREL.VERUS.AUG. Het *onderstreepte* gedeelte is niet leesbaar vanwege beschadiging en het gedeeltelijk ontbreken van het randschrift. Portret van de keizer zonder lauwerkrans en naar rechts gewend. Keerzijde (niet leesbaar): FORD.RED.TR.POT.III.COS.II.S.C. Vaag zichtbaar is de godin Fortuna zittend naar links met de hoorn des overvloeds en offerschaal. De munt is geslagen tussen 10- 12- 163 en 10- 12- 164 n. Chr.

¹⁾ Prof.Dr.K.C.Peeters, in Volkskunde 66 (1965), blz. 57 e.v.

²⁾ AA.SS. oktober I, blz. 198 e.v.

³⁾ o.c., 15 (1938), blz. 45 e.v.

St.Baafsabdij van Gent wordt bevestigd in haar bezittingen: In Taxandria de villa Risbecha, aan de rivier de Atua, met de molen en de kerk, die Theofridus gegeven had. Deze molen aan de Aa of Weerijns zou dan de watermolen van Kaarschot zijn. Van Goor heeft dit overgenomen en met hem veel anderen tot in onze tijd toe.⁴⁾ Maar pastoor Kruger heeft genoemde oorkonde als vals verworpen, en nog kortgeleden deed dat ook A.Delahaye.⁵⁾ In het kort komt het hierop neer. Het patronaatsrecht behoorde aan de St.Baafsabdij van Gent. Maar wanneer en van wie de abdij dit recht heeft verkregen is niet bekend. De akte van 965 is nooit gevonden in het archief van deze abdij. Wel bestaan er akten uit 974 en 976, maar hierin wordt Rijsbergen helemaal niet genoemd. Dit is vreemd, gezien het feit dat in deze twee akten de eigendommen der abdij door Otto II bevestigd worden. Ook in de jongste publikaties over de abdij van Gent en haar eigendommen komt de z.g. akte van 965 niet voor. Het enige wat wij in het grote werk van A.E.Verhulst, *De St.Baafsabdij te Gent en haar grondbezit*, hebben kunnen vinden is dit: Te Zundert en te Rijsbergen, in de streek ten zuiden van Breda, bezat de proosdij van Sombeke in de XIIIe eeuw enkele gronden die van haar tegen een erfelijke cijns werden gehouden. De proost van Sombeke had op beide plaatsen tevens één keer in het jaar recht op verblijf, misschien ter gelegenheid van de jacht. Wanneer de abdij deze rechten heeft verworven, is niet met zekerheid vast te stellen, doch waarschijnlijk is dit gebeurd na de oprichting van de proosdij te Sombeke, nl. in de tweede helft van de XIIe eeuw.⁶⁾ Bovendien zal geen etymoloog „Risbecha” herleiden tot Rijsbergen. Eerder zal hier gedacht moeten worden aan Rozebeke, waar de abdij ook bezittingen had. De naam Riseberga is pas uit het jaar 1159 bekend. Het patronaatsrecht van Rijsbergen bezat zij zeker in 1266. De oudst bekende pastoor van Rijsbergen komt voor in 1250. Toen zal er dus wel een kapel of kerk geweest zijn. Pastoor Kruger zegt dat de oude kerk toegewijd was aan de H.Bavo, die hier bijzonder vereerd werd, en de H.Barbara. Er was sinds 1810 ook een St.Bavo-altaar.⁷⁾ Er waren ook bijzondere aflaten te verdienen en men beschikte er over een litanie van St.Bavo. In de kerk staat een lindenhouten beeld dat dateert uit de 18e eeuw. Op 1 oktober hangt men dit beeld een zilveren ketting met drie zilveren duiven (valken?) om. Verder is er te Rijsbergen een schuttersgilde van St.Bavo. In het centrum is tegenwoordig een St.Bavostraat. Onze heilige is tevens de patroon van de

4) T.E.van Goor, *Beschrijving der Stadt en Lande van Breda*, 's-Gravenhage, 1744, blz. 380.

5) A.Delahaye, *De drie heerlijkheden van Zundert*, 1970, blz. 20 e.v. Hieruit heb ik voor deze bijdrage verschillende gegevens geput.

6) o.c., blz. 539.

7) J.B.Krüger, *Kerkelijke Geschiedenis van het Bisdom van Breda*, 4e deel, Bergen op Zoom, z.j., blz. 162 e.v.

burgerlijke gemeente. Drs.W.Knippenberg wees mij op het rijmpje: Wie van kinkhoest wil genezen, / Ga naar Rijsbergen als voor dezen. / Sint Bavo wordt daarom zeer geprezen. – Rijsbergen moet dus wel een bedevaartplaats van St.Bavo als patroon tegen de kinkhoest zijn geweest. In België wordt hij nog altijd als zodanig vereerd.

Ook de kerk van Raamsdonk-dorp heeft St.Bavo als patroon. Volgens een kerkvisitatierapport van 1571 was St.Lambertus er patroon,⁸⁾ maar A.J.van der Aa zegt dat St.Bavo dat vóór de Hervorming reeds was.⁹⁾ De bisschop van Luik had hier o.a. in de 13e en 14e eeuw wel zekere rechten. Maar, met verwijzing naar Coppens, zegt Schutjes dat Robert van Gent als heer van Raamsdonk in 1571 de tienden der gemeente bezat. Het is niet duidelijk, of het mogelijke patronaat van St.Lambertus verdrongen is door dat van St.Bavo. In oude bronnen wordt de patroonheilige van een kerk heel vaak niet vermeld. Zeker is in elk geval dat St.Bavo tegenwoordig patroon is van de oude hervormde kerk. Ook is zeker dat J.B.Bruijnen, de eerste pastoor na de Hervorming in 1787, aan zijn kerk St.Bavo als patroon gaf. Dit moet toch wel zijn reden gehad hebben.

Verder bestond er vanaf 1742 of 1743 te Raamsdonk een schuttersgilde. Op het schild van de 7e koning, P.Ansems, van 7 oktober 1761 komt voor het eerst de naam van de patroon van het gilde voor: Koning der gilde St.Bavo te Raamsdonk. Of het gilde als St.Baafsgilde is opgericht, is niet bekend. Wel komt op het tweede schild, van W.van Daal, dat vermoedelijk uit 1746 stamt, zowel bij de bovenrand als bij de onderrand het enigszins gestyleerde hoofd voor van een soort gemijterde man met lange haren en baard. Bij het gildezilver, dat op het gemeentehuis van Raamsdonk wordt bewaard, bevindt zich ook een zilveren halsketen met hetzelfde gemijterde hoofd, maar nu steeds in tweevoud. Zou dit een afbeelding van St.Bavo zijn? Verder is er nog een stuk waarmee de hoofdman waarschijnlijk gesierd was, waarop: „Van den gilde van St.Bavo te Raamsdonk goedgekeurd bij koninklijk besluit (!!) dd 23 oktober 1742.” Op het vaandel is eveneens St.Bavo geschilderd met het opschrift: St.Bavo voor het gild van Raamsdonk. Het jaartal 1843 lijkt weggewerkt te zijn. Toch blijkt uit het notulenboek van de gemeente, dat het reglement van het gilde op 23 oktober 1842 koninklijk is goedgekeurd. In de loop van een eeuw kan het dus ter ziele zijn gegaan of heeft het een kwijnend bestaan geleid. In elk geval was St.Bavo reeds jaren, voordat de r.k. parochie werd heropgericht in Raamsdonk bekend. Hij moet er dus iets betekend hebben.¹⁰⁾

⁸⁾ L.H.C.Schutjes, Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch, 4e deel, St.Michielsgestel, 1876, blz. 503.

⁹⁾ A.J.v.d.Aa, Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, deel 9, 's-Gravenhage, 1847, blz. 341.

¹⁰⁾ Mededelingen over het gilde: van archivaris J.M.H.Broeders, Oosterhout.

Zoals gezegd, had de St.Baafsabdij van Gent via het hof van Sombeke in België ook zekere rechten in Zundert.¹¹⁾ In het midden van de 13e eeuw wilde men ook rechten doen gelden op de kerk van Klein-Zundert. Maar zij verloor in 1265 het geschil dat hierover ontstaan was ten gunste van de abdij van Tongerlo. Sporen van St.Bavo-verering in Zundert zijn niet te vinden. Bavel bij Breda is tegenwoordig een kerkdorp van de gemeente Nieuw-Ginneken. Deze plaatsnaam herinnert misschien ook aan St.Bavo. De veronderstelling dat hij „heer van Bavel” geweest zou zijn, lijkt mij wel te gewaagd! Eerder zou deze streek tot de bezittingen van de St.Baafsabdij van Gent behoord kunnen hebben. Volgens dr.Erens werd Bavel in 1173 als Bavelo geschreven. Dit zou dan betekenen: bos van Bavo. In 1410 is het als Bavelen bekend; in 1460, 1473 en 1477 b.v. vinden wij het al als Bavel.¹²⁾ Kerkelijke verering heeft St.Bavo hier nooit genoten.

In Eindhoven kennen wij ook een St.Bavostraat; maar dit berust op geen enkele historische traditie.

Tenslotte kennen wij St.Bavo als patroon der valkeniers. Dit zal wellicht zijn oorsprong hebben in het feit, dat de heilige gewoonlijk wordt afgebeeld met een valk op zijn hand. Dit houdt geen verband met zijn persoon. Alleen zou het kunnen duiden op zijn adellijke afkomst.¹³⁾ De valkenjacht was immers aanvankelijk een zeer geliefde bezigheid van de edelen. In Valkenswaard, waar deze jacht nog niet zo heel erg lang geleden ijverig werd beoefend, is ook geen vorm van een bijzondere kerkelijke verering bekend.

Overigens was 1 oktober, het feest van St.Bavo, een apart begrip in onze streken. Dat was de vervalldag van de pachten en de notarieel gekochte goederen moeten dan betaald worden. Rond deze dag begint ook de herfst met zijn guur en stormachtig weer. De uitdrukking „Bamisweer” (van Bavo-Mis) was en is nog steeds in Brabant zeer bekend. Dr.Peeters geeft in zijn genoemd artikel een hele reeks uitdrukkingen i.v.m. Bavo, maar deze kennen wij in onze streken niet. Ze zijn wel typisch Vlaams. In het Nieuwsblad van het Zuiden (Tilburg) van 9 oktober 1970 stond b.v. bij de Prent van de week het onderschrift: Zukkes weer is Baomis-weer... des 't aaltij teege èèrepel-steekes-tèèd.... Ook hoorden wij onlangs dat de oudere mensen in Sint-Oedenrode aan herfstasters de naam van Baomis-bloemen geven. Men sprak er ook van Baomis-koei: koeien die op Lichtmis gekocht waren en op 1 oktober betaald moesten worden.

Sint-Oedenrode

P.Dagobert GOOREN ss.cc.

¹¹⁾ o.c., blz. 380; A.Delahaye, o.c., blz. 8 e.v.

¹²⁾ L.Merkelbach van Enkhuizen en A.Hallema, Geschiedenis der Gemeente Ginneken en Bavel, Utrecht, 1941, blz. 91 e.v. A.Weijnen, in De Stem, Breda, 29-11-1947.

¹³⁾ J.Braun, Tracht und Attribute der heiligen in der deutschen Kunst, Stuttgart, 1943, kolom 123.